

КОНЦЕПТ «ПОСТ-ІСТИНА» В СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ТА ПОВСЯКДЕННОМУ СВІТІ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ

У 2016 році Оксфордський словник надав статус «слова року» виразу «post-truth», тобто «пост-істина» або «пост-правда». Разом з тим, що саме означає це слово залишається неоднозначним, а філософські рефлексії про його зміст майже відсутні. В даній розвідці здійснюється спроба подібної рефлексії на матеріалах осмислення проблеми істини в аналітичній філософії. Проблема істини була і залишається вкрай ускладненою через неоднозначність підходів до її розв'язання, комплексність методологічних концептуалізацій, що залучають статуси, принаймні, стосунку, ознаки, оцінки, норми, факту, цінності. Пост-істина, як видимість істини, не протистоїть хибі, брехні, нещирості, і, як концепт, може виявитися значущим задля усвідомлення небезпек і коріння суперечливих подій сьогодення, оцінок і дискурсів про ці події.

Ключові слова: істинність; істина; пост-істина; пост-правда; видимість істини; дефляція істини; хибність; хіба.

Постановка проблеми. Згідно з «The Oxford Dictionaries», слово пост-істина (post-truth) проголошено «словом 2016 року». Точніше йдеться про відповідний прикметник, зміст якого пов'язаний з, або є таким, що позначає обставини, за яких «об'єктивні» факти виявляються менш впливовими на формування громадської думки, аніж заклики до емоцій і особистісних переконань. Цей прикметник характеризує сучасну «політику», що є «post-truth politics». Данні вирази були у поодинокому вжитку останніми десятиліттями, зустрічаються їх застосування і в середині ХХ століття. Проте в контексті відповідних подій 2016 року, а саме – референдум у Великій Британії, президентські вибори в Сполучених Штатах Америки, його вжиток все більше озвучується, а частота вживання в публічному просторі колосально зростає. Отже, це не стільки прикметник, скільки іменник, що за змістом виявляється альтернативним «істині», проте не є «хибою», а тим, що «слідє після», є «альтернативною істиною». Попри часте застосування в політичних коментарях, заголовках публікацій в журналах і газетах, визначення і, навіть, прояснення можливих змістовних наповнень даного слова бракує. Вживаючи дане слово, мовець розраховує, що, хоча воно є відносно новим у загальному вжитку, його значення є загально зрозумілим, особливо в контексті зазначених політичних подій 2016 року. Напевне, в стосунку до подій останніх років в Україні можна було б застосувати характеристику «пост-правда».

Слово «пост-істина» виявляється складеним із префікса «пост-» та іменника «істина». Залишається неоднозначним і плутаним, до чого зобов'язує даний

префікс. «Пост-» можна розуміти як «після». Навряд йдеться про наступництво в часі: наприклад, те, що сталося після певної події (післявоєнний час; післяматчеве обговорення); чи пост-істина, як те, що йде після істини. Більше того, в стосунку до даного абстрактного слова (істина), наступництво в часі означало б слідування, тобто пост-істина як те, що слідє із істини (вочевидь сьогодні йдеться про пост-істину як альтернативу істині, не пов'язану з останньою). В подібному розумінні «пост-істину» можна зрозуміти як таку, що знецінює «істину», вагомість і слушність даного концепту, подібно до того, як даний префікс застосовується в таких словах, як «пост-національність», «пост-расизм» і т. п. Цікаві змісти застосування «пост-істина» зустрічалися в ХХ столітті, при цьому акцент робився на означення ситуації «після того, як істина стала відомою», а не на тому, що «істина» стала неслухною.

В контексті сьогодення йдеться саме про неслухність «істини» і про актуальність «пост-істини», видимість істини, відповідно йдеться про «пост-істину» як загальну ознаку нашого часу. Разом з тим філософські коментарі стосовно концепту «пост-істина» відсутні, більшість обговорень носить політичний, публіцистичний і т. п. характер. Це дивує, адже в активному філософському опрацюванні вже досить давно в різних традиціях і напрямках наявні такі концепти, як «постмодернізм», «пост-сучасність», навіть «пост-індекси» (в контексті логічних предикатів).

Отже, виявляється актуальним намітити можливі вектори філософських рефлексій про даний концепт «пост-істина», що і стане **метою цієї розвідки**, осно-

вні джерела якої – з аналітичної традиції сучасної філософії, а більш вузько – з епістемології.

Отже застосування «пост-істина» претендує не стільки на те, аби *оновити* зміст поняття «істина», скільки на те, щоб *замістити* «істину». Стосовно останнього концепту, він залишається одним із найбільш ускладнених і проблемних для філософських розробок в усі часи. Єдиної прийнятної теорії або підходу бракує, що наштовхує на сумнів стосовно можливості його віднайти і потреби в цьому. Останній скепсис сам по собі є аргументом на користь того, щоб відмовитися від поняття «істина» і говорити, наприклад, про «пост-істину», але що ж мається на увазі при цьому? Або більш коректно: що могло б матися на увазі при застосуванні «пост-істина» замість істина?

Стосовно **аналізу останніх досліджень і публікацій**, в аналітичній епістемології дискусії про «дефляцію», знецінення вагомості, відмову від оперування філософським концептом істини ведуться з першої половини ХХ століття. В такий спосіб прийнято виокремлювати класичні підходи до проблеми істини: кореспондентний, когерентний, прагматичний; семантичну концепцію (що не є теорією) істини А. Тарського; різноманітні дефляційні підходи і ін. Стосовно тлумачень проблеми істини дефляційного спрямування можна зазначити, серед інших, теорію надлишковості істини Ф. Рамсея, розуміння встановлення істинності мовного виразу як техніку прибирання лапок з виразу лівої частини в схемі «*«р»* істинне якщо і тільки якщо *р»* В. Квайна, аргумент рогатки (slingshot) Д. Девідсона, мінімалістську теорію істини П. Горвіча і ін.

Виклад основного матеріалу. Рамсей в 30-ті роки ХХ століття запропонував «теорію надлишковості істини» (redundancy theory of truth). Його поглядам притаманний прагматичний характер, прагматизм залишається провідною тенденцією і в сучасних філософських доктринах. Для Рамсея значення речення реферує до дії, яку здійснює мовець. Описи мовців відповідають нашим цілям, а не реальності як такої. Предикат «істинний» не описує, тому є зайвим, надлишковим. Більш слушними є такі описи, як «Я правий» (I am right), «Я неправий» (I am wrong) [про це див. 1], але в цих виразах неможливо застосувати «істинний». Змісти особистісних переконань виявляються істинними відповідно тому, що особа в даний момент безпосередньо переживає, що їй видається актуальним і наявним [про це див. 1, с. 308]. Можливість осмислено сказати «Він правий» і «Я правий» ґрунтується на різних підставах. На відміну від «Я правий», що засновується на безпосередньо очевидній інтуїції про власні переживання, «Він правий» засновується на оцінці думки іншого. Отже, в деяких контекстах є певна, але неточна синонімічність між «бути істинним», «бути правим», а інших – синонімічність відсутня.

Те, що істина носить характер і ознаки, і оцінки є одним із ускладнень для аналізу даного концепту. Навіть більше, в певному сенсі істина є «станом справ», адже є невід’ємною ознакою фактів, що презентують чи репрезентують, «відбивають» (згідно різним поглядам) «порції» реальності. Бути змістом

факту означає бути істинним незалежно від уподобань будь-кого. Отже «істина» допускає розуміння в сенсі *ознаки* (бути істинним (true, truthful), справжнім (real), чинним (valid)); в сенсі *оцінки* (тоді йдеться про «істинність» (truth, truthfulness), що має принаймні два значення – істина і хиба); в сенсі *стану справ* (те, що є насправді; є наявними і спекулятивні субстанційні витлумачення). Більше того, всі ці сенси є поєднаними в концепті істини, відсилають один до іншого. Саме останній із зазначених сенсів виявляється чинником для того, щоб заперечувати змістовну наповненість предикату істина, адже «бути» і «бути істиною» збігаються, істинність стає тривіальною ознакою, що не є описом, а зайвою тавтологією. В подібний спосіб і «існування» можна заперечувати в статусі предикату (подібні позиції були і залишаються досить поширеними), ба більше говорити про синонімічність істини і існування: істина речі – в її існуванні. Проте в окремих випадках, коли потрібно наголосити на справжності, дійсності, чинності, коректності, достеменності, остаточності того, що описується, «начебто предикатні» застосування «істини» і «існування» виявляються слушними.

Неоднозначним є і розуміння того, що виступає протилежністю істини. З формально-логічної точки зору, це – хиба. Хибність (falsehood) може бути наслідком ненавмисної помилки (mistake), брехні (lie) або підробки (fake), некоректного застосування (misuse) слів, чи просто нісенітницею (nonsense). Зазначені розуміння істини і хиби відповідають найдавнішому розумінню їх проблемності, що залишається найбільш розповсюдженим і тепер. А саме йдеться про істинність як про кореспондентність (відповідність) реальності. Існують численні теорії, що відповідають такому розумінню. Тут істина буде *стосунком відповідності* наших уявлень про світ самому світові; а основна складність в тому – як зіставити наші уявлення про світ і сам світ, адже світ є нам доступним тільки в уявленнях.

Разом з тим істинність, істину можна розуміти і як *ознаку*, що приписується носієві в результаті його оцінювання. Чому саме приписувати дану ознаку, що виступає носієм істинності – також неоднозначне питання. Згідно з вище зазначеним, передбачалося, що це – наші уявлення, погляди. Але вони експлікуються, виражаються мовними засобами. Тому, в контексті загальної тенденції «лінгвістичного повороту» в філософії ХХ століття, встановлення істинності наших уявлень редукується до аналізу і відповідної оцінки наших висловлювань. Тоді носієм істини стає мовний вираз, лінгвістична одиниця, наприклад розповідне речення, тоді істинність тлумачиться як ознака лінгвістичної одиниці, а не як стосунок між уявленнями і станом справ, чи як стосунок узгодженості (чи навіть несуперечливості) між змістами різних мовних виразів. Разом з тим, аналіз і оцінка на істинність мовного виразу може бути зрозумілою як така, що пов’язана з відповідністю його змісту стану справ в світі, або ж відповідністю сказаного намірам мовця. Зазначені відповідності можуть витлумачуватися технічно, тобто формально-логічно, як такі, що передбачаються аксіоматично і підтримуються відповідними логічними операціями і розрахунками. З іншо-

го боку, відповідність можна розуміти в термінах вірогідності, імовірності (значення якої наближаються до стовідсоткової), засвідченості, визначеності (встановленості), прийнятності за погодженням, конвенційності, узгодженості (когерентності, сумірності) з іншими мовними виразами. Наведене різнобарв'я витлумачень засвідчує неоднозначність філософського осмислення проблеми істини.

Згідно з поглядами Р. Рорті [2], сучасна епістемологія в загальному прагне не тільки легітимувати вимогу істинного знання реальності, а скоріше легітимує саму філософську рефлексію. Від початку, в XVI, XVII, XVIII століттях, нова наука прагне до знання, йдеться про знання природи, реальності, але поступово цей інтерес стає методологічним, а не змістовним інтересом до самого поняття знання, поняття істини. *Норми знання, критерії істинності* втрачають безпосереднє змістовне наповнення на користь методологічних концептам, сама ідея наукового прогресу виявляється такою методологічною, ідеальною. Вимога знання виявляється формою думки, прагнення справжності знання (істинності) обертається його видимістю, воно залишається методологічним ідеалом. Жодний зміст не може задовольнити цей ідеал. Знання має бути емпіричним, фундаментальним і не догматичним, відкритим до скептичних закидів, і бути слухним задля захисту від них. Ці ознаки самі по собі вже від початку є несумісними. Наука прагне істинного знання про речі методологічно дозволяючи нам конструювати переконання і одночасно утримувати їх відповідними світові. Разом з тим наукові розвідки є прагматично спрямовані.

Рорті схиляється до того, аби бачити завдання науки в контролі і передбаченні того, якими є речі, а філософія може прояснити те, як це можливо. При цьому залучаються моделі раціональності, і наукова практика відбувається як встановлення, інституціалізація орієнтирів для просування демократичного обміну поглядами. В цьому сенсі бюрократія є запорукою, а може привести і до кризи демократії.

Рорті не заперечує застосування таких термінів, як істина, знання, об'єктивність. Проте у застосуванні ми поступаємося їх змістовними наповненнями на користь окремих рис різнобарвних контекстів застосування. Якщо відкинути практики і контексти, прагнути загального розуміння залишається чисте абстрактне гіпостазування, що втрачає власну вагу, не виявляється значущим. Отже, вагомою, значущою виявляється контекстуальна видимість, що супроводжується успішними практиками.

Істина, як стосунок відповідності наших уявлень речам світу, виявляється не ефективним концептом, що від початку задається як такий, що неможливо досягнути. Недосяжність остаточної істини стає підставою для відомого лозунгу П. Фейєрабенда «anything goes» (в тому числі брехня і нещирість). Виникає запитання, чи виявиться пост-істина – ефективною?!

Отже, нам бракує безпосереднього світу, нам доступні *правдоподібні* образи, що репрезентують світ відповідно нашим здатностям моделювати і конструювати сприйняте. Нам бракує реальності як такої,

стандартів її розкриття, норм обґрунтування наших поглядів і свідчень про неї.

Окрім зазначеного, Рорті [3] міркує про істинність і в термінах «доброго» переконання класичного американського прагматиста В. Джеймса; і ставить під сумнів можливість теорії істини взагалі, а також заперечує можливість експлікації поняття «істина» в термінах інших понять. Таке розуміння могло б бути витлумачене в ракурсі того, що істина є метою, і, зрештою чесною, *цінністю*. Епістемологія чеснот, цінностей (Virtue Epistemology) є актуальним популярним напрямом сьогодні. Аналітична істина без звертання до досвідної засвідченості неможлива. Тому істинність ніколи не може бути наявною, завжди наявне наближення до істини завдяки досвідній засвідченості, що зростає, але залишається контекстуальною. Філософське осмислення істини стає аналогічним філософському осмисленню добра. Йдеться не стільки про умови чи ознаки істини чи добра, скільки про їх безпосередню вагомість, значущість, цінність в певному контексті.

Пізніше Рорті наполягав [4], що хоча наявні важливі різноманітні застосування поняття «істина», істина не є назвою, не називає якусь особливу мету дослідження, принаймні не є більш цінною аніж поняття «обґрунтування», «засвідченість». Істину не можна звести, наприклад, до засвідченості, або інших понять, критеріально замістити поняття істини ними. Поняття істини позбавлене глибокого чи субстанційного критеріального змісту взагалі. Можливі лише семантичні пояснення про істинність даного розповідного речення в контексті його конкретного вжитку, коли умови істинності (відповідно обраній теорії або підходу, наявному розумінню), задовольняються.

Інший класик аналітичної традиції Б. Вільямс наголошував [5], що в модерній думці зобов'язання (commitment) до істинності є вкрай вагомим. Оскільки є нормальним прагнути не бути обдуреним; розрізняти видимість і справжність реальності, те, як реальність може видаватися від того, якою вона є. Це зобов'язання розповсюджується на сфери політики, історичного розуміння, соціальних і природничих наук. Тому природним постає питання, а де істина, що це за річ? І вкрай небажаними залишаються релятивістські налаштування щодо істини. Разом з тим, є розповсюдженими викривлення в дослідженнях, що сприймаються виправданими (дань моді, ідеології, школі, замовленню і т. п.) і не усвідомлюються як такі. Тому можна поставити під питання чи справді істина є метою будь-яких досліджень, визнати негативну відповідь і залишити для істини риторичний дискурс. Адже, фактично, вимога істини і заперечення істини як такої, попри суперечливість, йдуть рука об руку.

Деконструкція, заперечення істини виявляється викликами для свободи в політиці, добра в етиці, для простого розуміння і застосування слова «істина» (і похідних від нього) з точки зору здорового глузду про істинність. Зобов'язання до істини є відповідальністю того, хто оцінює і визнає, наприклад, істинним зміст певного висловлювання як відповідного речам в світі, чи як правильність мовного виразу. Така відповідаль-

ність є подібною відповідальності мовця перед слухачем; розкриває горизонт філософського переосмислення потреб в експертизах різноманітного спрямування, в уточненні статусу та вимог до експертів і процедур оцінювання, винесення вердиктів. Орієнтир на пост-істину тягне зміну режиму відповідальності за свої слова та вчинки. В той час як стосовно істинності можна вказати на принаймні дві оцінки: істина та хиба, стосовно пост-істини незрозуміло, якими значеннями можна було б охарактеризувати цей концепт. На основі всього вищезазначеного, виявляється найприроднішим розуміти пост-істину як видимість істини, тоді не залишається можливості означити протилежність пост-істини, і ми знов стикаємося з «anything goes».

В повсякденному контексті йдеться переважно про справжність не в термінах істини, а застосовується слово «правда». Зважаючи на публічно-політичний контекст теперішньої популярності слова «post-truth», напевно більш адекватним є саме вживання українською відповідника «пост-правда». «Правда» залучає вимір морального співбуття людей, люди причетні до правди в такому розумінні. Правда є тим, що реально не дається, а задається людьми як правильне, визнається як таке, як правильний чинний спосіб співбуття. Такому розумінню можна приписати прагматичний характер, адже йдеться про те, що спрацьовує, є добре прилаштованим, виявляється чинним, доречним. І, як завжди стосовно прагматизму, недоліком прагматичної спрямованості розуміння «істини» як правди «співбуття» буде його релятивний характер, залежність від контексту, адже істина, істинність (як певна ознака чи стосунок), навіть з точки здорового глузду, не могла б бути релятивною, її прагнуть, вона виявляється метою (в тому числі наукових досліджень) завдяки її «абсолютності». Навіть якщо йдеться про доречність висловлювання контексту ситуації – її розуміють як справжню, остаточну, абсолютно слух-

ну. Наведені міркування про зсуви, характерні для філософського та повсякденного розуміння істини, засвідчують про вихолощення найдавнішого розуміння про істину, як відповідність світу (речам, станам справ), і схиляють до виправдання пост-правди, видимості істини, як концепту, що більше пасує сучасним дискурсам. Проте, такий зсув криє в собі неприйнятні загрози розповсюдження дозволеності, і, навіть, інституалізації маніпулювання людиною, що знецінює її гідність, стає запорукою конституювання такого співбуття і спільності, в якому є дозволено користуватися іншим, прагнути вчиняти не у відповідності природі того, що залучається до контексту дії, а у відповідності власній, не раціоналізованій зацікавленості.

Підбиваючи висновки, наголосимо, що пост-правді, як видимості істини, не суперечить хиба, нещирість і брехня, яких в контексті прагнення до істини прагнуть уникати. Хиба, як помилкова конструкція, виявляється не чинним узгодженням між сущим і словами, що його описують. Брехня, як навмисна вигадка, постає перекрученою, навмисно викривленою конструкцією, що приховує правду, на відміну від хиби, як протилежності істини. Обдурювання, яке сьогодні постає плодом дискурсивної публічної політичної активності, виявляється справедливим: адже той, хто обдурює, виконує свою обіцянку – обдурити. Але той, кого обдурили, якщо небайдухий, відчуває несправедливість того, що його обдурили і усвідомлює наслідки, як особисті, так і спільні з іншими, того, яка політична і громадська плутанина уможливленоється через неоднозначність сучасних тлумачень, методологічну основу яких можна зрозуміти завдяки аналізу концепту «пост-правди», що тягне знецінення ідеалів справедливості і відповідальності в суспільстві і знецінює особистісну цінність індивіда.

Список використаних джерел

1. Рамсей Ф. П. Философские работы / Ф. П. Рамсей ; пер. с англ. В. А. Суровцева. – М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2011. – 367 с.
2. Rorty and his Critics / ed. by R. B. Brandom. – Malden, Mass. : Blackwell Publishers Ltd, 2000. – 410 p.
3. Rorty R. Consequences of Pragmatism (Essays: 1972–1980) / R. Rorty. – Hertfordshire : Harvester, Wheatsheaf, 1991. – 239 p.
4. Rorty R. Truth and Progress: Philosophical Papers/ R. Rorty. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 355 p.
5. Williams B. Truth and Truthfulness: An Essay in Genealogy / B. Williams. Princeton: Princeton University Press, 2004. – 344 p.

А. В. Лактионова,

д-р филос. наук, доцент, кафедра теоретической и практической философии, философский факультет, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина

КОНЦЕПТ «ПОСТ-ИСТИНА» В СОВРЕМЕННОМ ФИЛОСОФСКОМ И ПОВСЕДНЕВНОМ МИРЕ: ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ

В 2016 году, по версии «Оксфордского словаря», статус «слова года» был присвоен выражению «post-truth», то есть «пост-истина» или «пост-правда». Вместе с тем, что именно означает это слово остается неоднозначным, а профессиональные философские рефлексии про его содержание почти отсутствуют. В данной статье осуществляется попытка подобной рефлексии на материалах осмысления проблемы истины в аналитической философии, а именно аналитической эпистемологии в целом, и при непосредственном обращении к таким классическим авторам данной традиции, как Ф. Рамсей, Р. Рорти, Б. Вильямс. Проблема истины была и остается крайне усложненной из-за неоднозначности подходов к ее решению (как классических – корреспондентности, когерентности, прагматизма, так и дефляционных), а также комплексность методологических концептуализаций, касающихся таких статусов истины, как отношение, признак, оценка, норма, факт, цель и ценность. Пост-истина, как видимость истины, не противостоит ложности, лжи, неискренности, и, как концепт, может оказаться значимым для осознания опасностей и основ противоречивых событий настоящего,

оценок и дискурсов об этих событиях. В контексте пост-правды, политик, обманувший своего приверженца, поступает справедливо, ведь его обещание – обмануть – было выполнено.

Ключевые слова: истинность; истина; пост-истина; пост-правда; видимость истины; дефляция истины; ложь; ложность.

A. Laktionova,
Doctor of Philosophical Sciences, Associate professor, Department of Theoretical and Practical Philosophy,
Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE CONCEPT OF POST-TRUTH IN CONTEMPORARY PHILOSOPHICAL AND EVERYDAY WORLD: RETHINKING

In 2016, according to the Oxford Dictionary, the status of the «word of the year» was assigned to the expression «post-truth». At the same time, what exactly does this word mean is ambiguous, and professional philosophical reflections about its content are almost absent. In this article, an attempt to reflect about this notion was made. Main background for the elaboration is based on the materials of understanding the problem of truth in analytic philosophy, namely, analytical epistemology in general, and with direct appeal to such classical authors of this tradition as F. Ramsey, R. Rorty, B. Williams. The problem of truth has been and remains extremely complicated because of the ambiguity of approaches to its solving (both classical – correspondent, coherent, pragmatic, as well as deflationary ones); at the same time, complexity of methodological conceptualizations about truth concerns at least such statuses of truth as relation, feature, assessment, norm, fact, goal and value. The post-truth, as seeming of truth, does not oppose to falsity, lie, insincerity; and, as a concept, may appear significant to conceive of the dangers and foundations of the contradictory events of the present times, of evaluations and discourses about these events. In the context of post-truth, a politician who has deceived his adherent is right, because his promise to deceive was fulfilled.

Key words: truth; post-truth; seeming true; deflation of truth; falsehood.

Рецензенти: *Осинов А. О., доктор філос. наук, професор;*
Предко О. І., доктор філос. наук, професор.

© Лактіонова А. В., 2017

Дата надходження статті до редколегії 10.05.17